

УДК 37.015.31:34

DOI: [10.35619/pse.vi4.100](https://doi.org/10.35619/pse.vi4.100)

Тетяна ПАНТЮК

доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри загальної педагогіки та
дошкільної освіти Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна
ORCID: 0000-0003-0672-9663
e-mail: pantyuk.tetiana@gmail.com

Алла РЕВТЬ

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та
дошкільної освіти Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна
ORCID: 0000-0002-8006-6186
e-mail: alla_revt@ukr.net

Юлія ДЕНИСЯК

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-3111-1753
e-mail: ulya_denusyak@ukr.net

Василь СПИВАК

аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна
ORCID: 0009-0009-4349-6759
e-mail: vasyk.spivak@dspu.edu.ua

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї ТА ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Анотація. У статті доводимо, що суспільна ситуація розвитку вимагає фундаментального перегляду змісту і підходів правового виховання особистості. У

глобальному та суспільному вимірах актуальність дослідження продиктована викликами сучасного суспільства, розширенням потреби вмілого використання правових компетентностей як у межах своєї країни, так і за кордоном.

Важливим з цієї точки зору є також тісна взаємодія усіх виховних інституцій: сім'ї, закладу дошкільної освіти, школи, закладів вищої освіти, позашкільних закладів тощо. Лише у злагодженій, системній та послідовній роботі досягаються результати складного процесу – виховання людини, зокрема такого наряду, як правове.

Метою нашої статті є визначення змісту й специфіки взаємодії сім'ї та освітнього закладу щодо формування правової грамотності та правової свідомості дітей та молоді.

На основі досліджень сучасних науковців зроблена спроба сформулювати завдання правового виховання дітей та молоді в умовах сьогодення. Для того, щоб процес формування правової грамотності школярів у взаємодії сім'ї та освітнього закладу відбувався максимально якісно слід батькам та освітнім закладам реалізовувати різноманітні форми роботи, які презентовані у статті. Мета цих форм – створити єдине правовиховне середовище, в якому дитина бачить послідовну та злагоджену позицію дорослих і таким чином у неї визначаються стійкі уявлення про право і закон, формується правова свідомість.

В умовах сьогодення важливим є правове виховання у найширшому його розуміння з урахуванням тих процесів, які спостерігаються в суспільстві і накладають значимий відбиток на життя кожного громадянина. Серед них називаємо: війну, міграцію, демографічні втрати, руйнування звичного способу життя сім'ї і окремої особистості.

Доводимо, що правове виховання особистості залишається актуальною проблемою для спільної діяльності сім'ї та освітніх закладів.

Ключові слова: правове виховання, правова грамотність, правова свідомість, особистість, сім'я, заклади освіти, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Нині в суспільстві відбуваються значні економічні, технологічні, соціальні та культурні трансформації, які актуалізують проблему необхідності формування готовності особистості до самостійного і відповідального життя та ґрунті соціально-правових норм. Водночас значний вплив інформаційного середовища на свідомість підростаючого покоління нерідко формує норми правової поведінки, які не завжди схвалюються суспільством. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання удосконалення методів формування правової культури особистості з раннього віку, формування правильного уявлення про загальноприйняті моделі поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Прагнення українців до розбудови громадянського суспільства зумовлюють необхідність удосконалення правових знань та формування правосвідомості. Суспільна ситуація розвитку вимагає фундаментального перегляду змісту і підходів правового виховання школярів, актуалізації їх правової освіти, особливо старшокласників.

У глобальному та суспільному вимірах актуальність дослідження продиктована викликами сучасного суспільства, розширенням потреби вмілого використання правових компетентностей як у межах своєї країни, так і за кордоном.

Важливим з цієї точки зору є також тісна взаємодія усіх виховних інституцій – сім'ї, закладу дошкільної освіти, школи, закладів вищої освіти, позашкільних закладів тощо. Лише у злагодженій, системній та послідовній роботі досягаються результати складного процесу – виховання людини, зокрема такого напрямку, як правове.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. В останні десятиліття проблеми правового виховання громадян у різних його аспектах знайшли відображення у працях українських учених. Серед них: Г. Васянович, О. Вишневський, С. Карпенчук, М. Кащук, А. Кузьмінський, М. Левківський, В. Лозова, О. Міщеня, В. Оржеховська, О. Пометун, А. Стаканков, Ю. Сурмяк та ін.

У науковому доробку цих учених обґрунтовуються проблеми сутності, змісту і завдань правового виховання дітей та молоді; механізми формування правової свідомості та правової культури особистості й морально-правової відповідальності; розглядаються педагогічні умови реалізації завдань правового виховання різних вікових категорій громадян; визначаються механізми та шляхи взаємодії сім'ї, школи і органів внутрішніх справ щодо правового виховання здобувачів освіти; аналізуються питання морально-правової відповідальності педагога тощо.

Мета статті – визначити зміст й специфіку взаємодії сім'ї та закладу освіти щодо формування правової грамотності та правової свідомості дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, розвиток правової грамотності дітей та молоді є складним і багатоплановим процесом, що спрямований на особливе особистісне утворення, пов'язане із самовизначенням особистості. За кілька років школяр має засвоїти величезний пласт правових знань, сформувавати цілий комплекс соціальних умінь і компетенцій, а також сформулювати власну обґрунтовану громадянську позицію в найбільш значущих аспектах життя. Не можна заперечувати той факт, що якісно сформована правова грамотність молодого покоління є ключовою умовою збереження правопорядку в суспільстві.

На основі досліджень сучасних науковців зробимо спробу сформулювати завдання правового виховання дітей та молоді в умовах сьогодення [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] :

- 1) формування правосвідомості та правової культури:
 - ознайомлення з основами законодавства України;
 - виховання поваги до прав і свобод людини та громадянина;
 - засвоєння морально-правових норм поведінки;
- 2) розвиток почуття відповідальності перед суспільством і державою:
 - усвідомлення взаємозв'язку між правами та обов'язками;
 - формування активної громадянської позиції;
- 3) попередження правопорушень і девіантної поведінки;
 - формування правових навичок, що сприяють дотриманню закону;

- навчання способам захисту своїх прав у межах закону;
- 4) підготовка до свідомої участі у демократичному суспільстві:
 - виховання поваги до Конституції, державних символів, інституцій влади;
 - ознайомлення з принципами демократії, прав людини та верховенства права;
- 5) сприяння правовій обізнаності в умовах воєнного часу та криз:
 - надання знань щодо прав у надзвичайних ситуаціях (війна, евакуація, переселення);
 - пояснення правового статусу дитини, що постраждала від воєнних дій;
- б) формування навичок мирного врегулювання конфліктів та толерантної поведінки:
 - розвиток вміння діяти правовими методами у конфліктних ситуаціях
 - виховання поваги до думок, віросповідання, культури, рівня освіти інших людей тощо.

Завдання щодо формування правової культури особистості досить багатостороннє і складне, а тому необхідність його реалізації часто приписують виключно закладам освіти. Без сумніву, заклад освіти відіграє величезну роль у процесі формування правової культури, проте більшу частину освітньої і культурної функцій несе сім'я. Розглянемо більш детально, чому саме сім'я відіграє ключову роль у формуванні правової грамотності дитини.

Сім'я є найважливішою соціально-культурною цінністю, яка формує правову культуру дітей та молоді, регулює правову поведінку своїх дітей, створюючи тим самим основу для розвитку й утвердження громадянського суспільства. У повноцінній, благополучній сім'ї діти отримують захист з боку своїх батьків від різноманітних несприятливих умов навколишньої дійсності і тим самим уперше знайомляться з основами права і закону.

У підлітковому віці чимало школярів прагнуть мінімізувати вплив дорослих на своє життя, що зумовлено психоемоційними особливостями цього періоду особистісного розвитку. Однак підліток усе ще потребує опіки та захисту з боку дорослих, особливо з боку батьків і педагогів, але водночас він прагне до ведення самотійного життя, а тому сім'я має максимально сприяти розвитку в дитини внутрішньої свідомої готовності до вступу в дорослий світ. Ця готовність багато в чому визначається ступенем правової інформованості особистості.

В умовах сучасного розвитку суспільства можна спостерігати істотну негативну зміну поведінки у взаємовідносинах підлітків і батьків. Значну роль у цьому процесі відіграли цифрові технології, які уможливили дітям та молоді практично необмежений доступ до інформаційного простору, що впливає на їхній світогляд і соціальну позицію. У багатьох сучасних сім'ях спостерігається ситуація, коли батьки перестають бути джерелом авторитетної думки для своїх дітей [2; 4; 6].

Проте саме сім'я має показати дитині правильний у соціально-правовому аспекті приклад правової культури. Наявність міцних емоційних зв'язків між членами сім'ї є ключовим чинником якісної правової освіти. Перший приклад правильної поведінки дитина завжди отримує в сім'ї, а не в школі, тому першочергову значущість формування правової культури особистості слід віддавати саме батькам. Школа у цьому сенсі виступає як своєрідний інформаційний регулятор.

Концепція розвитку у дитини усвідомлення своєї належності до спільноти, розроблена Ж. Піаже [9, с. 640], деталізує початковий етап правової соціалізації. Так, психолог виокремив три етапи формування ідентичності особистості:

- 1) у 6 років дитина набуває перших, фрагментарних і несистематичних, знань про свою приналежність і «правила співіснування»;
- 2) у 8–9 років дитина вже здатна орієнтуватися у численних правилах і нормах, обрати серед них ті, які презентуються як «свої»;
- 3) у молодшому шкільному віці ідентичність формується у повній мірі, усвідомлюється і переживається як власна. Розвиток почуття належності до спільноти в особистості не закінчується у 9-річному віці, він охоплює й наступні вікові періоди становлення. Важливими є й такі періоди, як підлітковий вік і юність.

Уявлення дітей про уряд, закон, індивідуальні права громадян і суспільні блага вивчав колектив психологів на чолі з Дж. Адельсоном [10, с. 150 – 152]. Вони доповнили ідеї Ж. Піаже стосовно вікових змін дитячої свідомості на зразках соціального мислення. З'ясувалося, що структура соціальної свідомості у психології особистості розвивається на різних етапах правової соціалізації нерівномірно.

Всього виокремлено 8 основних новоутворень у розвитку правового мислення особистості. Перша особливість розвитку – заміна конкретних уявлень на абстрактні. Так, у віці 11–13 років відбувається швидкий розвиток правових уявлень. І, навпаки, у 16–17 років прогрес набагато повільніший. При цьому мислення 11-річних дітей конкретне, персоналізоване та егоцентричне. Якщо з ними заводять мову про освіту, то вони мають на увазі вчителя, директора школи. Коли говорять про закон – бачать перед собою поліціанта, правопорушника, суддю. Згадка про уряд пов'язана з уявленням про Президента, міністра, мера. Тим часом, 15-річні юнаки і дівчата вже здатні до абстрактного, загального, формально-логічного мислення; вони користуються поняттями «влада», «право», «свобода», «рівність» тощо [9].

Вчені дійшли висновку про те, що перший крок когнітивного аспекту правового мислення – це досягнення абстрактного рівня [5; 7; 8].

Інша особливість розвитку правового мислення полягає у розширенні часової перспективи. Розвиваючись, особистість починає усвідомлювати ближчі та найбільш віддалені наслідки правових явищ і ситуацій для сьогодення й

майбутнього. Дитина розуміє причинно-наслідкові зв'язки і вчиться їх екстраполювати.

Проаналізуємо основні напрями, за якими має відбуватися розвиток правової грамотності особистості в сім'ї. По-перше, вона зобов'язана сприяти вихованню в дитини вольових якостей і почуття власної гідності. У підлітковому віці дитина вже має чітко усвідомлювати свої основні права та обов'язки.

По-друге, підлітковий вік може стати етапом яскравого прояву соціально-політичних прагнень людини. Надзвичайно важливо простежити, щоб дитина не потрапила у злочинні та інші сумнівні угруповання, які відстоюють хибні протиправні ідеї. Такий контроль мають здійснювати насамперед батьки, а не освітні організації.

По-третє, на наш погляд, головне завдання сім'ї в процесі формування правової грамотності дитини полягає у створенні інтересу до вивчення правової сфери відносин. Сім'я має стати місцем, де дитину завжди підтримають, розтлумачать складні теми, деталізують їх, на відміну від обмеженого за часом шкільного навчання.

Часто чимало батьків не готові результативно сприяти розвитку правової культури та правової свідомості дитини. Для того, щоб процес формування правової грамотності здобувачів освіти у взаємодії сім'ї та закладу освіти відбувався максимально якісно, педагоги пропонують батькам і родичам реалізовувати такі форми роботи:

- 1) право-просвітницькі заходи:
 - спільні тренінги, семінари, вебінари для батьків і дітей (з залученням юристів, психологів);
 - інформаційні години щодо прав дитини, обов'язків громадянина, суспільної та особистісної відповідальності;
- 2) батьківські університети / школи правових знань:
 - цикл зустрічей або онлайн-курсів для батьків щодо правової освіти та виховання дітей різного віку;
 - тренінги з медіації, ненасильницької комунікації, запобігання та протидії боулінгу;
- 3) діяльність консультаційних центрів:
 - робота фахівців (педагога, юриста, соціального працівника) для надання допомоги родинам;
 - гарячі лінії або онлайн-чати в закладах освіти;
- 4) правові фестивалі, квести, форуми, конкурси:
 - ігри, дебати, театралізовані постановки за участю дітей, батьків і вчителів;
 - конкурси творчих робіт: «Я – громадянин», «Я маю право», «Конституція очима дітей»;
- 5) участь батьків у профілактичних програмах правового виховання:

- залучення до реалізації програм із запобігання правопорушенням, боулінгу;
- спільна участь у розробці внутрішніх правил поведінки у школі.
- б) актуалізація роботи платформ для онлайн-взаємодії:
 - спільні чати/групи в месенджерах (Viber, Telegram) для обговорення правових питань;
 - онлайн-опитування, обговорення проблем, обмін правовими матеріалами;
- 7) дні відкритих дверей / правові ярмарки:
 - презентація правових ініціатив;
 - зустрічі з працівниками ювенальної превенції.

Мета всіх вищезначених форм – створити єдине правовиховне середовище, в якому дитина бачить послідовну та злагоджену позицію дорослих і таким чином у неї визначаються стійкі уявлення про право і закон, формується правова свідомість.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що саме сім'я є першим джерелом формування в дитини уявлень про духовно-моральну, патріотичну, громадянську та правову сфери життя людини і суспільства. Замінити роль сім'ї у формуванні правової грамотності та правової свідомості неможливо, її можна тільки доповнити діяльністю закладів освіти усіх рівнів. Значимість закладу освіти в аспектах правового виховання особистості полягає у тому, щоб доповнювати і розширювати правовий світогляд дитини. Власне процес формування правової грамотності та правової свідомості тривалий і кропіткий, він потребує регулярного підкріплення життєвим досвідом, численних щоденних наочних прикладів, глибокого розуміння процесів права і закону.

В умовах сьогодення важливим є правове виховання у найширшому його розумінні з урахуванням тих процесів, які спостерігаються в суспільстві і накладають значимий відбиток на життя кожного громадянина. Серед них називаємо: війну, міграцію, демографічні втрати, руйнування звичного способу життя сім'ї і окремої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровко Н. І. Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в процесі навчання і виховання. Біла Церква, 2018. 427 с.
2. Лаже О. В. Особливості первинної соціалізації в сучасному суспільстві. *Соціальні технології*. 2010. № 45. С. 90-95. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&Z21I (дата звернення: 11.04.2025)
3. Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 576 с.
4. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежності України: поняття, структура. *Право України*. 2001. № 4.

5. Почтовий М. Про співвідношення поняття «правова свідомість» та «правова культура». *Юридична Україна*. 2009. № 11-12.
6. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2016. 560 с.
7. Толстенко В. Правова ідеологія в процесі формування правової культури: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2009. № 4.
8. Уханова Н. С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 156-166.
9. Чекстере О. Ю. Погляди Ж. Піаже на особливості егоцентризму дитячого мислення. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / за ред. С.Максименка. Київ, 2008, Том X. Частина 8. С.632-642.
10. Adelson J., Green B., O'Neil R. Growth of Idea of Law in Adolescence. *Developmental Psychology*. 1969. № 1. P. 327-332.

REFERENCES

1. Brovko N. I. Filozofsko-pravovi zasady formuvannya pravovidomosti osobystosti v protsesi navchannia i vykhovannia [Philosophical and Legal Principles for Shaping Legal Consciousness of the Individual in the Process of Education and Upbringing]. Bila Tserkva, 2018. 427 s. [in Ukrainian]
2. Lazhe O. V. Osoblyvosti pervynnoi sotsializatsii v suchasnomu suspilstvi [Peculiarities of Primary Socialization in Modern Society]. *Sotsialni tekhnologii*. 2010. No. 45. S. 90-95.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&Z21I (data zvernennia: 11.04.2025) [in Ukrainian]
3. Makarenko L. O. Pravova kultura: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia : monohrafiia [Legal Culture: Theoretical and Methodological Basis of Research: Monograph]. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, 2019. 576 s. [in Ukrainian]
4. Meniuk O. Pravova kultura v umovakh rozbudovy nezalezhnosti Ukrainy: poniattia, struktura [Legal Culture in the Context of Building Ukraine's Independence: Concept, Structure]. *Pravo Ukrainy*. 2001. No. 4. [in Ukrainian]
5. Pochtovi M. Pro spivvidnoshennia poniattia «pravova svidomist» ta «pravova kultura» [On the Relationship Between the Concepts of «Legal Awareness» and «Legal Culture»]. *Yurydychna Ukraina*. 2009. No. 11-12. [in Ukrainian]
6. Pravova i politychna kultura ukrainskoho sotsiumu za umov modernizatsii polityko-pravovoho zhyttia : monohrafiia [Legal and Political Culture of Ukrainian Society in the Context of Modernization Political and Legal Life: Monograph]. / O.O. Bezruk, L.M. Herasina, I.V. Holovko ta in. ; za red. M.P. Trebina. Kharkiv : Pravo, 2016. 560 s. [in Ukrainian]
7. Tolstenko V. Pravova ideolohiia v protsesi formuvannia pravovoi kultury: problemy teorii i praktyky [Legal Ideology in the Process of Shaping Legal Culture: Problems of Theory and Practice]. *Yurydychna Ukraina*. 2009. No. 4. [in Ukrainian]
8. Ukhanova N. S. Pravova kultura molodi v Ukraini [Legal Culture of Youth in Ukraine]. *Informatsiia i pravo*. 2019. No. 2. S. 156-166. [in Ukrainian]
9. Chekstere O. Iu. Pohliady Zh. Piazhe na osoblyvosti ehotsentryzmu dytiachoho myslennia [J. Piaget's Views on the Peculiarities of Egocentrism in Child's Thinking]. *Aktualni problemy psykholohii: Psykholohiia navchannia. Henetychna psykholohiia. Medychna psykholohiia* / za red. S.Maksymenka. Kyiv, 2008, Tom X. Chastyna 8. S.632-642. [in Ukrainian]

10. Adelson J., Green B., O'Neil R. Growth of Idea of Law in Adolescence. *Developmental Psychology*. 1969. No. 1. P. 327–332.

INTERACTION BETWEEN FAMILY AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SHAPING LEGAL LITERACY AND LEGAL AWARENESS AMONG CHILDREN AND YOUTH

Tetiana PANTIUK

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor at
General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Drohobych, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0672-9663
e-mail: pantyuk.tetiana@gmail.com

Alla REVT

PhD, Associate Professor at General Pedagogy and
Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Drohobych, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8006-6186
e-mail: alla_revt@ukr.net

Yulia DENYSIAK

PhD, Associate Professor at Primary and
Preschool Education Department,
Lviv Ivan Franko National University,
Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3111-1753
e-mail: ulya_denusyak@ukr.net

Vasyl SPIVAK

Postgraduate Student at General Pedagogy and
Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Drohobych, Ukraine
ORCID: 0009-0009-4349-6759
e-mail: vasyi.spivak@dspu.edu.ua

Abstract. In the article it was proved that the current social context of development necessitates a fundamental reassessment of the content and approaches to the legal education of individuals. On both global and societal levels, the relevance of this research is driven by the challenges of contemporary society and the growing need for the effective application of legal competencies – both within one's own country and abroad. A key aspect in this regard is the close cooperation between all educational institutions involved in upbringing: the family, preschool institutions, schools, higher education institutions, and out-of-school institutions. Only through coordinated, systematic, and consistent efforts can the complex process of human development – particularly legal education – achieve meaningful results.

The purpose of this article is to define the content and specificity of interaction between the family and educational institutions in shaping legal literacy and legal awareness among children and youth.

Based on the research of contemporary scholars, the article attempts to outline the objectives of legal education for children and youth in today's context. For the process of developing students' legal literacy through cooperation between families and educational institutions to be effective, it is essential that parents and educators implement a variety of educational activities, which are presented in the article. These forms aim to create a unified legal-educational environment in which the child perceives a consistent and coordinated stance from adults, thereby developing stable ideas about law and justice and fostering legal consciousness.

In today's context, legal education must be understood in its broadest sense, considering the processes currently observed in society that significantly impact the lives of all citizens. Among these are war, migration, demographic losses, and the disruption of the traditional way of life for families and individuals.

The article concludes that legal education remains a pressing issue for the collaborative efforts of families and educational institutions.

Keywords: legal education, legal literacy, legal awareness, individual, family, educational institutions, civil society.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2025 р.